

Habitatge i indústria al sud del Bages al Segle XIX

Introducció

Una de les principals conseqüències de la industrialització fou el sobtat creixement urbanístic i la construcció d'habitatges per allotjar la població treballadora. Dos factors van condicionar la localització industrial i la consegüent urbanització: el fet que el tèxtil cotoner fos intensiu en l'ús de mà d'obra i, en el cas de Catalunya, l'ús d'energia hidràulica per moure les màquines. Mentre que el primer factor aconsellava situar les indústries a les ciutats, amb màquines de vapor, el segon va esperonar la localització a les conques fluvials que permetien la instal·lació de salts d'aigua. En un primer moment, es van implantar indústries a ciutats de l'interior amb corrents d'aigua aprofitables energèticament, com el cas de Berga, Sabadell i Manresa, (1) més endavant es van industrialitzar els pobles de les ribes dels rius i, quan aquestes localitzacions es van esgotar, es van construir les colònies industrials que caracteritzen algunes de les comarques interiors del país.

El Bages és una de les poques comarques que ha viscut aques-

tes tres fases d'implantació industrial hidràulica. Als primers anys del segle XIX a Sallent i a Manresa es van ocupar tots els espais amb cursos d'aigua aprofitables, primer els que ja tenien preses i canals, i després els que necessitaven la construcció de noves infraestructures hidràuliques (2). A partir de 1830, empresaris d'origen bàsicament manresà van instal·lar fàbriques a pobles propers, accessibles i amb mà d'obra (com Sant Joan de Vilatorrada, Súria, Sant Vicenç de Castellet, Castellgalí, Navarcles, Sant Fruitós de Bages o el Pont de Vilomara). Després de 1860, amb l'aplicació al país de la turbina, hi va haver una nova onada d'instal·lació de fàbriques amb energia hidromecànica. D'una banda es van acabar d'ocupar les ribes dels rius amb colònies industrials i, de l'altra, es van poder aprofitar corrents d'aigua de poc cabal dins de les ciutats (3). Al Bages, durant aquesta fase, es van s'hi bastí més de vint colònies i, concretament al tram de riu entre Manresa i Monistrol de Montserrat, es van fer can Carné de Castellgalí, can Serra, el Burés, el Borràs i la

Bauma a Castellet i el Vilar, i can Gomis a Monistrol de Montserrat. Cap a final de segle i a primers del segle XX es va imposar l'energia hidroelèctrica.

En resum, la industrialització al llarg de tot el segle XIX ha transformat la fesomia del Bages en dues direccions. Primer, s'ha fet eixamples i barris per allotjar els obrers de la indústria a les ciutats i als pobles riberencs susceptibles de proveir energia hidràulica a les fàbriques. Més endavant, s'han fet les colònies amb les inversions urbanístiques i en capital social, amb l'objectiu d'atreure mà d'obra a llocs abans gairebé despoblats. Si bé el fenomen de les colònies industrials, més fàcils de definir en l'espai i en el temps, ha estat força estudiat al nostre país, el dels eixamples i els pobles industrials de nova creació gairebé no ha estat objecte de recerca. No obstant, aquest fenomen de creixement urbà és present a les ciutats industrials i a molts pobles. A la conca mitjana del Llobregat és

Fàbrica i colònia dels Comtals (Manresa)

(FOTO ÀNGELS SOLA)

visible a Manresa (4) i als pobles industrials, especialment als del sud del Bages, on tots els pobles de les ribes del Llobregat presenten eixamples del segle XIX provocats per la industrialització. De tots, Sant Vicenç de Castellet i Castellet i el Vilar mostren els casos de creixement més espectacular, ja que el conjunt de factors que s'exposaran van convertir unes petites comunitats de poblament rural dispers en una localització idònia per a la indústria de la segona meitat del segle XIX.

Factors de localització industrial del sud del Bages

Aquesta industrialització tan «sobtada» va ser motivada per la combinació d'almenys quatre factors previs:

- El riu Llobregat, que facilita l'obtenció d'energia hidràulica barata, imprescindible per fer competitiva la indústria en un lloc allunyat dels mercats de primeres matèries i de manufactures.
- L'existència d'una mà d'obra abundosa, formada inicialment per pagesos del poble i dels voltants i després per l'enorme aflluència de treballadors causada per la construcció del ferrocarril de Barcelona a Saragossa (5).
- La situació estratègica de la zona, pas obligat de les vies de comunicació entre Manresa, el Vallès i el Baix Llobregat. A l'esmentat ferrocarril cal afegir-hi la construcció de la carretera de Manresa a Esparreguera i, ja en el segle XX, la del tren de via estreta que unia les línies de Barcelona a Martorell i Igualada amb la de Manresa a Olvan i Guardiola de Berguedà.

A més, cal remarcar l'existència de força terreny disponible on edificar les indústries, en compe-

tència amb un regadiu suficient per a l'abastament de la nova població.

A aquests factors físics i demogràfics cal afegir-n'hi uns de més econòmics com ara la iniciativa empresarial, l'acumulació de capital, el coneixement i l'accés als mercats i l'existència d'un capital humà (en forma d'experiència sobre coneixements tècnics). La hipòtesi que permet explicar la industrialització de la zona—amb bones condicions de localització, però amb mancances econòmiques—és que les conques del Cardener i el Llobregat van compondre un potent districte industrial tèxtil amb centre a Manresa.

El creixement industrial i urbanístic del sud del Bages

El context geogràfic i històric d'aquesta zona està definit per l'accés directe a les aigües del Llobregat (i també del Cardener, en el cas de Castellgalí), i pel fet de formar part d'un eix de comunicacions que inclou la carretera de Manresa a Barcelona (en construcció durant el període estudiat) i el ferrocarril de Barcelona a Saragossa. Aquest àmbit geogràfic, format pels pobles del Pont de Vilomara, Castellgalí, Sant Vicenç de Castellet, Castellbell i el Vilar i Monistrol de Montserrat, no té encara un estudi en comú que aprofundeixi en aquest període de la seva història, tot i que cadascun dels pobles han estat estudiats per separat (6).

El fenomen de la industrialització va arribar al sud del Bages com a conseqüència de la recerca d'espais susceptibles d'instal·lar-hi salts d'aigua —o d'aprofitar els d'antics molins— que van dur a terme els industrials manresans a les primeres dècades del segle XIX. Àngels Solà (2004) ha seguit la seva trajectòria i mostra com un dels negocis principals fou la filatura mecànica de cotó amb força hidràulica. A pocs anys d'iniciar-se el segle, a la ciutat de Manresa es van ocupar tots els espais on hi havia salts d'aigua al torrent de sant Ignasi i al riu Cardener. Seguint la mateixa autora, abans de la guerra napoleònica, aquests industrials adquiriren els drets d'ús de l'aigua a indrets com el Pont de Vilomara, Castellgalí o Sant Vicenç de Castellet.

Cadascun dels pobles tingué un creixement més o menys sobtat a remolc de l'expansió de la industrialització.

Rocafort i el Pont de Vilomara

era un municipi format per dos nuclis de població. El poble de Rocafort, situat dalt d'un puig a cinc quilòmetres del Llobregat, acollia més de dos terços de la població dels 300 habitants que hi havia el 1834, mentre que la resta vivien al veïnat del Pont de Vilomara, a tocar de la riba esquerra del Llobregat i al costat del pont del camí ral de Manresa a Barcelona. El nucli del Pont oferia un bon emplaçament industrial i el 1840 els empresaris establerts a Barcelona Antoni Jover i Marià Regordosa hi obtingueren en establiment una peça de terra per edificar-hi una fàbrica amb un nou salt—més gran que el del molí

que ja hi havia— que s'acabà de construir el juny de 1848 (7). A partir d'aquell moment la població del Pont de Vilomara va créixer a un ritme més gran que la de Rocafort fins al punt de canviar l'ordre d'importància demogràfica dels dos nuclis (8).

En un primer moment, la fàbrica ocupà mà d'obra femenina local i dels nuclis veïns del raval del pont (que pertany a Manresa però que està situat tot just a l'altre costat del pont medieval), de Rocafort i de Mura. La fàbrica comptava amb una nau habilitada com a dormitori i amb cuines per a les obreres que s'hi estaven de dia. A les famílies que s'instal·laven al poble, els homes solien treballar al camp, normalment en vinyes a rabassa.

El Pont de Vilomara es va formar urbanísticament durant la

Habitatges de la colònia dels Comtals

(FOTO ÀNGELS SOLÀ)

Canal de la fàbrica Cots

(FOTO LL. VIROS)

ció, que vivia majoritàriament al nucli antic del poble. El 1921 una altra empresa, can Carné, comprà les instal·lacions de l'anterior, les eixamplà i construí un petit barri per a habitatges obrers (10). En aquest cas, el creixement urbà del segle XIX es produí en el mateix nucli antic, ja que tenia possibilitats d'expansió i era força proper a la indústria. La creació d'un barri d'habitatges obrers no es va fer fins ben entrat el segle XX.

Sant Vicenç de Castellet (11) abans de 1850 era un poble de menys de 200 habitants format per masos dispersos. L'any 1900 era un poble de gairebé 1.500 habitants, amb un seguit de carrers que s'havien bastit entre 1860 i 1890 al voltant de l'antiga església parroquial amb un plànol geomètric. El tret de sortida del procés d'urbanització es va produir entre 1855 i 1859 quan arriba al poble la línia de ferrocarril de Barcelona a Saragossa. Paral·lelament, el fabricant manresà Manuel Balet comprava una fabriqueta de filar llana, la reedificava i la convertia en una moderna fàbrica de filats i teixits de cotó. Tot plegat va suposar l'existència d'uns eixos artificials (la via i el camí de cal Balet) que, juntament amb els naturals (l'orografia i el riu), van marcar el futur urbanisme del poble.

El gran salt en el creixement demogràfic se situa entre 1867 i 1877, quan resideixen al poble 782 persones. Les seves causes es troben en els saldos migratoris positius motivats per la construcció del ferrocarril, que va portar uns 3.750 obrers, entre 1857 i 1858, a treballar en el tram de Terrassa a Manresa—considerat com un dels més difícils d'Europa

(12) –i per la instal·lació de les primeres indústries. Entre 1867 i 1900, el poble emprèn la segona onada de creixement demogràfic, industrial i urbanístic. La població va seguir augmentant, amb molta immigració (entre 1871 i 1905 va passar del 40,15% al 53,19%). Els nous pobladors eren majoritàriament catalans, de pobles propers, com Castellgalí o Rellinars, i de l'interior agrícola (especialment de les comarques de Lleida). Puntualment també es detecta en els padrons la presència de gent nascuda a Castella, al País Basci, sobretot, a l'Aragó, que possiblement eren treballadors de la construcció del ferrocarril (13). Una part important de la població activa va treballar en l'agricultura, aprofitant l'expansió vitícola del darrer terç del XIX. La majoria de les unitats familiars basaven els seus ingressos en la complementarietat entre el treball a la fàbrica de dones i en el dels homes que feien de jornalers i de rabassaires. Tanmateix, entre 1871 i 1905 es produeixen canvis significatius, ja que el percentatge de treballadors del camp passa del 58,2% al 31,22%, mentre que el dels obrers industrials passa del 21% al 54,72%. Aquests canvis en la composició de la població activa s'expliquen per factors com l'arribada de la fil·loxera abans de 1890 i la tecnificació de l'agricultura, que provoquen una caiguda en l'ocupació agrícola que serà absorbida per la indústria. L'any 1900 es constata 557 obrers industrials sobre una població total de 1.429 habitants (14).

A la fàbrica de Balet, cal afegir quatre equipaments més. El 1867

l'hisendat manresà Miquel Cots construïa el canal que donaria energia a dues fàbriques de tres pisos a tocar del nucli urbà, llogades a les empreses Mercadé (1872) i Castells (1874). Paral·lelament, al municipi veí de Castellbell i el Vilar, es construïa la fàbrica Serramalera (1873-74) (15) i al final de segle es feia la «fabriqueta» Armengol (1893), al costat de les de Cots.

Aquesta onada de creixement va tenir una seva resposta urbanística municipal amb un plànol geomètric per ordenar les cases que s'havien construït sense alineació. Com es pot veure, Sant Vicenç de Castellet és un cas d'exemple urbà construït ràpidament a causa de les noves necessitats d'habitatge i de serveis.

Desguàs, fàbrica i xemeneia de la fàbrica Cots (FOTO LL. VIRÓS)

Fàbrica Balet, a l'esquerra l'entrada del canal (FOTO LL. VIRÓS)

El cas de **Castellbell i el Vilar** (16) és força complex perquè es tracta d'un municipi amb dos pobles, amb un bon nombre de masies disperses i que ofereix bons avantatges de localització, amb terreny pla proper al riu i la línia de ferrocarril esmentada a Sant Vicenç.

Al seu terme es van instal·lar fins a quatre nuclis industrials, amb sis fàbriques, els salts i canals corresponents i amb la construcció d'un bon nombre d'habitatges obrers.

La cronologia d'aquesta industrialització és una mica més tardana que la dels altres pobles i clarament relacionada amb la línia ferroviària de Barcelona a Saragossa. El 1861 entraven en funcionament les dues fàbriques

de Serramalera o can Serra (1871). Els dos primers tenen bastants punts en comú, són colònies «típiques» amb grups d'entre 40 o 50 habitatges i amb dependències pensades per allotjar famílies obreres que vénen de fora del terme. Ambdues estan situades a prop d'antics nuclis habitats, es van acollir a la Llei de colònies agrícoles i eren propietat de fabricants manresans (sogre i gendre) que no tenien prou espai per a l'expansió de les seves indústries a Sant Joan de Vilatorrada, a la riba del Cardener.

Aquests dos nuclis i el de la Bauma han provocat dubtes en els historiadors a l'hora de qualificar-los com a colònia industrial o com a eixample urbà (17). El fet és que –com era habitual– els habitatges eren del tot insuficients per allotjar la gran quantitat d'obers que ocuparen les fàbriques i, paral·lelament a la colònia, es formaren uns eixamples urbans en forma de carrers llargs situats a la rodalia de les indústries. Aquí es construïren habitatges per a obrers (força simples, fets per constructors locals) i altres per a botiguers, menestrals i pagesos de la zona, més fermes i adaptats a les feines dels propietaris, amb cellers, obradors, corrals o locals comercials.

Per tant, al costat de les primitives colònies es va consolidar un creixement urbà que, en algun cas, més tard va ser absorbit per la indústria amb la intenció de reconvertir-lo en colònia (18).

El cas de la fàbrica de Serramalera (o colònia Serra) és el de l'aprofitament d'un paratge amb molt bones condicions per a la instal·lació d'un salt potent dins el terme de Castellbell i el Vilar, però a escassa distància del nucli urbà de Sant Vicenç de Castellet. És per aquest factor de proximitat que la construcció d'habitatges obrers és molt tardana (ben entrat el segle XX), ja que en principi utilitzava mà d'obra de Sant Vicenç que es desplaçava a peu fins a la fàbrica.

Monistrol de Montserrat (19) va iniciar la industrialització cotonera vers 1850, i aquest fet va fer augmentar la població durant la segona meitat de segle XIX. Per allotjar-la es van construir nous carrers i habitatges al marge es-

de la Bauma, dels industrials martorellencs Roca i Llubià, amb dos grups d'habitatges obrers que sumaven uns 50 pisos. En començar la dècada de 1870 es construïren els altres tres nuclis en forma de colònia industrial: el Burés (1874), el Borràs (1877) i

Fàbrica Cots, edifici documentat des de 1867

(FOTO LL. VIRÓS)

querre del Llobregat, prop de la fàbrica de cal Manel (el nucli històric estava situat a la riba dreta, a la falda del Montserrat). El 1861 va començar la urbanització dels carrers del Pla de sant Ramon amb una tipologia d'edificis de pisos. El 1891, al sud del terme, l'industrial manresà Francesc Gomis hi construï una colònia industrial.

A manera de conclusió

Així, la conca del Llobregat al sud del Bages (20) es caracteritza per una explotació massiva de l'energia hidràulica iniciada el segon terç del segle XIX, però molt intensa durant la segona meitat. A més del pas del riu i de les bones localitzacions industrials, la zona ofería una comunicació ràpida i eficaç amb Manresa i amb Barcelona per ferrocarril. Als cinc municipis situats al costat dels rius hi hagué un notable creixement demogràfic urbanístic, dels quals cal destacar els casos espectaculars de Sant Vicenç de Castellet i de Castellbell i el Vilar.

Fins ara, cada poble s'havia estudiat per separat, quan en realitat el seu creixement s'explica per un procés d'industrialització d'abast comarcal relacionat amb la història del país. La comparació de les diverses realitats locals, tant pel que fa a la cronologia com a la tipologia i la magnitud de la urbanització, permet obrir noves

vies de coneixement que ens expliquen millor les conseqüències de la primera industrialització a les nostres comarques.

Notes

- 1 Per al cas de Berga vegeu Solà (1995), per al de Sabadell Benaül (2003) i per al de Manresa Solà (2004), on s'estudia detalladament les primeres fases de la industrialització i la seva localització.
- 2 Sobre aquesta fase i la següent, vegeu el documentat treball de Solà (2004).
- 3 Com mostren Oliveras (1986) i Ferrer (2004) per al cas de Manresa i l'aigua de la Sèquia.
- 4 És un cas estudiat en profunditat per Oliveras (1985) i (1986).
- 5 Sobre el procés de construcció del ferrocarril vegeu Pascual (1999: 164-168).
- 6 Notícies sobre el creixement urbanístic d'aquests pobles, tractades de manera irregular, es poden trobar en els articles de Closas; Griera (1988), Pardo (1987), Masats (1997) i Redó (1987), tots ells a l'obra col·lectiva coordinada per Ferrer (1987/1988).
- 7 Dades procedents de Solà (2004: 167, n. 15)
- 8 Dades procedents de l'estudi de Closas i Griera (1988: 185-187)
- 9 Solà (2004: 78-79).
- 10 Vegeu aquestes dades, ampliades, a Pardo (1987: 240-246).
- 11 Les dades sobre Sant Vicenç de Castellet provenen de recerques pròpies o fetes en col·lectivitat. L'autor agraeix a la resta d'investigadors amb els que ha col·laborat la lliure disposició dels materials ja publicats les diferents referències es poden trobar a: Martín; Masats; Silvestre; Silvestre; Suades; Virós (1988) i a Virós (2002) i (en premsa). La documentació procedeix de diverses sèries conservades a l'Arxiu

Municipal de Sant Vicenç de Castellet (AMSVC), com els padrons municipals de 1871 i de 1905, les actes del ple o els permisos d'obres.

- 12 Pascual (1999: 166).
- 13 Masats (1997: 27, n. 6), també relaciona el ferrocarril amb l'arribada de mà d'obra que s'estableix definitivament a Castellbell i el Vilar, i ho demostra amb dades procedents dels registres parroquials. D'altra banda, també detecta l'arribada d'immigrants catalans de poblacions amb tradició tèxtil.
- 14 AMSVC, actes de la Junta Local de Reformes Socials, 1900.
- 15 Masats (1997: 165-171).
- 16 Aquest és un dels casos més ben estudiats gràcies a l'excel·lent treball de Masats (1997).
- 17 De fet, Masats (1997: 60-61) titula un capítol: «La Bauma, ni poble ni colònia», i Enrech (2002) utilitza els tres casos per reforçar la teoria que les colònies industrials en sentit estricte no es constitueixen fins a la dècada de 1890.
- 18 Com expressa Enrech (2002).
- 19 Les dades emprades provenen de Redó (1987).
- 20 Un bon recull fotogràfic, amb força dades i amb mapes de localització de les indústries es pot veure a Ferrer; Piñero; Serra (1997).

Bibliografia

- BENAUL, Josep M. *Industrialització i energia hidràulica al riu Ripoll, 1750-1935. Arraona revista d'història*, ed.: Arxiu Històric de Sabadell, Museu d'Art de Sabadell i Museu d'Història de Sabadell, Sabadell, (2003), p. 80-107.
- CLOSAS, Joan; GRIERA, Jordi. *El Pont de Vilomara i Rocafort*, a Ferrer (1987/1988), vol. II, (1988), p. 183-202.
- ENRECH, Carles. *La formació del sistema de colònia industrial i la crisi del model fabril tèxtil dels grans vapors urbans (2002). Les colònies no neixen, es construeixen (1872-1890)*, a Lluís Virós (cur.), *La indústria tèxtil. Actes de les V Jornades d'Arqueologia Industrial de Catalunya*, Manresa, 26, 27 i 28 d'octubre de 2000, Enginyers Industrials de Catalunya, Marcombo S.A., Barcelona.
- FERRER, Llorenç [coord.] *Història de les comarques de Catalunya. Bages*, (2 vols.), Edicions Selectes Parcír, Manresa, 1987/1988.
- FERRER, Llorenç; PIÑERO, Jordi; SERRA, Rosa. *El Llobregat, nervi de Catalunya*, Angle Editorial, Centre d'Estudis del Bages i Àmbit de Recerques del Berguedà, Manresa i Berga, 1997, pg. 164.

FERRER I ALÒS, Llorenç. (2004, en premsa), *Retornant a la Sèquia. Els usos industrials de la Sèquia de Manresa a la segona meitat del segle XIX, preactes del Col·loqui internacional Irrigació, energia i abastament d'aigua: els canals a Europa a l'Edat Mitjana*, Manresa, novembre de 2004.

- MARTÍN, Raquel, MASATS, Bartomeu, SILVESTRE, Núria, SILVESTRE, Carme, SUADES, Jordi i VIRÓS, Lluís *Sant Vicenç de Castelle*, a Ferrer (1987/1988), vol. II, 1988, pg. 429-456.
- MASATS, Joan. *Castellbell i el Vilar*, a Ferrer (1987/1988), vol. I, 1987, pg. 217-230.
- MASATS, Joan. *Història de la indústria tèxtil a Castellbell i el Vilar*, Centre d'Estudis del Bages i El Brogit, Manresa i Castellbell i el Vilar, 1997, pg. 208
- OLIVERAS, Josep. *Desenvolupament industrial i evolució urbana a Manresa (1800-1870)*, Ed. Caixa de Manresa, Manresa, 1985.
- OLIVERAS, Josep. *La consolidació de la ciutat industrial: Manresa (1871-1900)*, Ed. Caixa de Manresa, Manresa, 1986.
- PARDO, Dolors. «Castellgalí», a Ferrer (1987/1988), vol. I, 1987 pg. 239-250.
- PASCUAL, Pere. *Los caminos de la era industrial. La construcción y la financiación de la Red Ferroviaria Catalana (1843-1898)*, Edicions de la Universitat de Barcelona, Barcelona, 1999.
- REDÓ, Salvador. *Monistrol de Montserrat*, a Ferrer (1987/1988), vol. II, 1987, pg. 71-112.
- SERRA, Rosa. *Colònies tèxtils de Catalunya*, Fundació Caixa de Manresa i Angle Editorial, Manresa, 2000.
- SOLÀ, Àngels. *Indústria tèxtil, màquines i fàbriques a Berga*, L'Erol, núm. 47, Berga, 1995.
- SOLÀ, Àngels. *Aigua, indústria i fabricants a Manresa (1759-1860)*, Centre d'Estudis del Bages, Manresa, 2004, 296 p.
- VIRÓS, Lluís. *Sant Vicenç de Castellet, un model d'industrialització sobtada (1850-1936)*, a AA. DD., *XLIV Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos. Sant Vicenç de Castellet (Bages)*, 20 i 21 d'octubre de 2001. Acta, ponències i comunicacions, Centre d'Estudis del Bages, Manresa, 2002, p. 457-474.
- VIRÓS, Lluís. (en premsa), *Sant Vicenç de Castellet, un cas d'industrialització hidràulica*, a AA. DD., *VI Jornades d'Arqueologia Industrial de Catalunya*, Associació del Museu de la Ciència i de la Tècnica i d'arqueologia industrial de Catalunya, Barcelona.

Lluís Virós i Pujolà, historiador